

ΝΤΑΝΙΕΛ ΚΛΑΪΝ

κάθε φορά που βρίσκω
το νόημα της ζωής
το αλλάζουν

Η ΣΟΦΙΑ
ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ
ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Από τον συγγραφέα των *Ταξίδια με τον Επίκουρο*
και *Ο Πλάτων και ο Πλατύπους μπαίνουν σε ένα μπαρ*

ΝΤΑΝΙΕΛ ΚΛΑΪΝ

ΚΑΘΕ ΦΟΡΑ ΠΟΥ ΒΡΙΣΚΩ
ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ
ΤΟ ΑΛΛΑΖΟΥΝ

.....

*Η σοφία των μεγάλων φιλοσόφων
για τη ζωή*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Λογοτεχνικά δοκίμια

Ντάνιελ Κλάιν, *Κάθε φορά που βρίσκω το νόημα της ζωής το αλλάζουν*

Daniel Klein, *Every time I find the meaning of life, they change it*

Μετάφραση: Πέτρος Γεωργίου

Υπεύθυνος έκδοσης: Άγγελος Κοκολάκης

Διορθώσεις: Λένια Μαζαράκη

Σελιδοποίηση: Χριστίνα Κωνσταντινίδου

Φιλμ, μοντάζ: Γιώργος Κεραμάς

Copyright© Daniel Klein, 2015

All rights reserved including the right of reproduction

in whole or in part in any form

Copyright© για την ελληνική γλώσσα, Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ

(Εκδόσεις Πατάκη), 2016

This edition published by arrangement with Penguin Books, a member of

Penguin Group (USA) LLC, A Penguin Random House Company

Πρώτη έκδοση στην αγγλική γλώσσα από τις εκδόσεις Penguin Books,

Νέα Υόρκη, 2015

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη,

Αθήνα, Νοέμβριος 2017

Η παρούσα είναι η δεύτερη εκτύπωση, Μάρτιος 2018

KET A652 ΚΕΠ 231/18

ISBN 978-960-16-7625-8

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΥΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),

570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

*Για τη Σαμάρρα, τον Ντάνιελ και την Ελιάννα.
Η σειρά τους.*

.....
«Κάθε φορά που βρίσκω το νόημα της ζωής
το αλλάζουν».

ΡΑΪΝΧΟΛΑΝΤ ΝΙΜΠΟΥΡ,
ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΟΣ
.....

Πρόλογος

ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΛΙΓΟ ΚΑΙΡΟ πακετάριζα κάποια βιβλία για αποθήκευση και βρήκα κατά τύχη ένα παλιό σημειωματάριο με τίτλο «Λακωνικά». Περιείχε σύντομα παραθέματα από φιλοσόφους τα οποία είχα σημειώσει ο ίδιος, ένα ανά σελίδα, μαζί με κάποια προχειρογραμμένα, διόλου ευανάγνωστα δικά μου σχόλια.

Δεν μπορούσα να μη χαμογελάσω. Είχα σχεδόν ξεχάσει αυτή τη μικρή συλλογή μου. Οι πρώτες σημειώσεις έφεραν κηλίδες μελανιού, τα σαφή ίχνη της πέννας που μου είχαν κάνει δώρο οι γονείς μου για την αποφοίτησή μου από το σχολείο, περίπου μισό αιώνα νωρίτερα. Ήμουν δεκαεννέα είκοσι χρονών και μόλις είχα αποφασίσει να σπουδάσω φιλοσοφία.

Είχα πάρει αυτή την απόφαση –και την απόφαση να κρατάω τις εν λόγω σημειώσεις– επειδή έλπιζα να βρω καθοδήγηση από τους μεγάλους φιλοσόφους για το πώς να ζήσω τη ζωή μου όσο το δυνατόν καλύτερα. Εκείνη την εποχή δεν είχα ιδέα τι ήθελα να κάνω μετά τις σπουδές μου· βασικά το μόνο που ήξερα ήταν ότι δεν ήθελα να γίνω γιατρός, δικηγόρος ή επιχειρηματίας, γεγονός που με καθιστούσε μέλος

μιας ευδιάκριτης μειονότητας στο πλαίσιο του σχολείου μου. Έβλεπα τη φιλοσοφία ως το ιδανικό μέσο για να προσανατολιστώ στη ζωή.

Κάπου στα μισά του σημειωματαρίου άρχισα να χρησιμοποιώ στιλό διαρκείας και τα σχόλιά μου πάνω στις ρήσεις των φιλοσόφων συρρικνώθηκαν σε ελάχιστες λέξεις, όπως «Πρέπει να υπάρχει καλύτερος τρόπος» και «Βοήθεια!». Το τελευταίο παράθεμα ήταν του θεολόγου Ράινχολντ Νίμπουρ: «Κάθε φορά που βρίσκω το νόημα της ζωής το αλλάζουν». Από κάτω είχα σημειώσει: «Τώρα μου το λες!». Πρέπει να ήμουν γύρω στα τριάντα πέντε όταν έκλεισα το κεφάλαιο των «Λακωνικών».

Η πρώτη μου αντίδραση όταν ξεφύλλισα το σημειωματάριο τόσες δεκαετίες αργότερα ήταν να ντραπώ για την αλλοτινή αφέλειά μου. Στ' αλήθεια πίστευα ότι θα μπορούσα να μάθω πώς να ζήσω τη ζωή μου από φιλοσόφους, πολλοί από τους οποίους είχαν ζήσει χιλιάδες χρόνια νωρίτερα; Από πού κι ως πού;

Στα φιλοσοφικά κείμενα που μελέτησα ως φοιτητής οι συμβουλές για το πώς να ζει κανείς ήταν λιγοστές και σποραδικές. Άλλα ερωτήματα είχαν προτεραιότητα, όπως τα «Πώς μπορούμε να γνωρίσουμε τι είναι αληθινό;», «Μπορούν να θεμελιωθούν ορθολογικά οι ηθικές αρχές;» και «Ποιο είναι το νόημα του “νοήματος”;». Σε τελική ανάλυση, δεν είχε κανένα νόημα να αναρωτιέμαι για το νόημα της

ζωής, της δικής μου ή οποιουδήποτε άλλου, χωρίς να γνωρίζω τι σημαίνει «νόημα».

Ισχύει. Όμως, εν τω μεταξύ η αποφοίτηση πλησίαζε με γοργό ρυθμό, σε λίγο θα ξεκινούσε στα σοβαρά η ενήλικη ζωή μου κι εγώ αναζητούσα απεγνωσμένα κάποιες ενδείξεις για το τι θα έπρεπε να κάνω μετά το πτυχίο. Τα επόμενα χρόνια πέρασα διαδοχικά από δυο τρεις φιλοσοφικές σχολές χωρίς να ολοκληρώσω τα προγράμματά τους κι έβγαζα τα προς το ζην γράφοντας κουίζ ή σκετσάκια για τηλεπαιχνίδια, αστεία για κωμικούς σταντ απ και αστυνομικά μυθιστορήματα. Επίσης, ταξίδευα πολύ, συνήθως έχοντας και μερικά φιλοσοφικά βιβλία στις αποσκευές μου. Εξακολουθούσα να αναζητώ ιδέες για το πώς να ζήσω όσο το δυνατόν καλύτερα.

Πότε πότε ανακάλυπτα πράγματι κάποιες σχετικές ενδείξεις που με ενέπνεαν και τις κατέγραφα στο σημειωματάριο, το οποίο ξέφτιζε όλο και περισσότερο με τα χρόνια – ώσπου αποφάσισα ότι κυνηγάω μια χίμαιρα και παράχωσα τα «Λακωνικά» σε μια κούτα μαζί με μερικά βιβλία από τα φοιτητικά μου χρόνια. Αυτό πρέπει να συνέβη περίπου την ίδια εποχή που άκουσα τον Τζον Λέννον να τραγουδάει τον διάσημο στίχο «Η ζωή είναι αυτό που σου συμβαίνει όταν είσαι απασχολημένος με το να κάνεις άλλα σχέδια».¹

---

1. Σ.τ.Μ.: “Life is what happens to you when you are busy making other plans”, από το τραγούδι “Beautiful Boy (Darling Boy)”.

Το ερώτημα του πώς να ζήσει κανείς όσο το δυνατόν καλύτερα υπήρξε άλλοτε το κεντρικό ερώτημα της φιλοσοφίας. Ασφαλώς αυτό απασχολούσε πρωτίστως στοχαστές όπως ο Αρίστιππος, ο Επίκουρος, ο Σωκράτης, ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης. Και τους επόμενους αιώνες ήταν το θεμελιώδες ερώτημα πολλών και διάφορων φιλοσόφων, από τους ουμανιστές και τους θεϊστές έως τους υπαρξιστές.

Ωστόσο, η πρόσφατη δυτική φιλοσοφία έχει κατά κανόνα θέσει σε δεύτερη μοίρα το ερώτημα πώς να ζει κανείς, δίνοντας προτεραιότητα στα ερωτήματα της επιστημολογίας (πώς μπορούμε να γνωρίσουμε τι είναι πραγματικό και αληθινό;) και της λογικής (ποιες είναι οι αναγκαίες αρχές του ορθού λόγου και της ορθολογικής επιχειρηματολογίας;). Οι ακαδημαϊκοί φιλόσοφοι της εποχής μας, πέρα από λιγοστές φωτεινές εξαιρέσεις, αφήνουν την όλη υπόθεση του πώς να ζει κανείς σε παρουσιαστές τηλεοπτικών εκπομπών λαϊφστάιλ, πωλητές θετικής ψυχολογίας ντυμένους στην πένα και γκουρού-διασημότητες με ροπή προς τις αιθέριες ρόμπες. Σύμφωνα με τους ακαδημαϊκούς μας, δε νοείται σύγχρονος φιλόσοφος που σέβεται τον εαυτό του να αναζητάει απάντηση στο ερώτημα πώς να ζει κανείς.

Κρίμα, σκέφτηκα, καθώς ξεφύλλιζα το παλιό σημειωματάριό μου. Αφού ξεπέρασα τον αρχικό σαρκασμό μου απέναντι στη νεανική μου αφέλεια, συνειδητοποίησα ότι εκείνα τα ερωτήματα γύρω από το πώς να ζει κανείς ζούσαν και βασιλεύαν μέσα μου. Ασφαλώς ο χρόνος είχε σταθεί αμείλι-

κτος και η ζωή μου, με τα πάνω και τα κάτω της, είχε απλά συμβεί, όπως τείνουν να κάνουν οι ζωές, ωστόσο η όρεξή μου για φιλοσοφικές ιδέες γύρω από τη ζωή δεν είχε μειωθεί καθόλου. Μάλιστα, λαχταρώ ακόμη περισσότερο τέτοιες ιδέες καθώς ατενίζω τη ζωή από την πλεονεκτική σκοπιά της όγδοης δεκαετίας μου. Παρότι διανύω την τελευταία πράξη του δράματος, εξακολουθώ να θέλω να ζήσω τα χρόνια που μου απομένουν όσο καλύτερα μπορώ. Κατά κύριο λόγο, στο στάδιο της ζωής που βρίσκομαι θέλω να κάνω μια τελευταία αναδρομή στην προσωπική μου ιστορία και να την αξιολογήσω, καθώς είμαι περίεργος να δω κατά πόσο θα αποδειχτεί αντάξια πλήρως εμπειριστατωμένων ιδεών γύρω από την καλή ζωή.

Σαράντα χρόνια, λοιπόν, μετά την τελευταία σημείωσή μου στα «Λακωνικά» άρχισα να καταγράφω νέες σκέψεις γύρω από τις ρήσεις των φιλοσόφων που είχα αντιγράψει σε εκείνο το σημειωματάριο πριν από τόσο πολύ καιρό. Κι έπειτα άρχισα να συλλέγω καινούρια αποσπάσματα και να προσθέτω στο σημειωματάριο σκέψεις μου πάνω σε αυτά. Το γλεντούσα πραγματικά, είναι η αλήθεια, σαν τον παλιό καλό καιρό.

Κάποια από αυτά τα παραθέματα συνοψίζουν μια ολόκληρη φιλοσοφική στάση γύρω από το πώς να ζει κανείς και άλλα απλώς πετούν μια φालτσαριστή μπαλιά προς το μέρος μου, ωστόσο όλα με καταπλήσσουν καθώς τα προσεγγίζω στοχαστικά από αυτή την άκρη του βίου μου. Εντυπωσιάζο-

μαι εκ νέου με το πώς οι μεγάλοι φιλόσοφοι καταφέρνουν να μεταδώσουν και να εμπνεύσουν τόσο μεστά νοήματα με τόσο λίγες, αλλά τόσο καίριες, λέξεις. Συνειδητοποιώ επίσης ότι, στην ηλικία μου, μια σύντομη φιλοσοφική διατύπωση έχει το πλεονέκτημα ότι θυμάμαι ακόμη την αρχή της όταν φτάνω στο τέλος της.

Προσωπικά δεν έχω κανένα πρόβλημα με τους διάφορους γκουρού ή τους πωλητές θετικής ψυχολογίας των ΜΜΕ, όπως κι αν είναι ντυμένοι· είμαι βέβαιος ότι προσπαθούν ειλικρινά να καλύψουν μια θεμελιώδη ανάγκη όλων μας. Όμως, ορισμένοι από τους μεγάλους φιλοσόφους προτείνουν πραγματικά ρωμαλέες, διαχρονικά ουσιώδεις ιδέες για την καλή ζωή και είναι κρίμα να θάβονται αυτές οι ιδέες κάτω από έναν σωρό συνθημάτων του συρμού κι εσωτεριστικών σημασιολογικών αναλύσεων.

Προσφέρω, λοιπόν, τη συλλογή μου από σύντομα φιλοσοφικά διδάγματα γύρω από το πώς να ζει κανείς, μαζί με προσωπικά σχόλια για το καθένα. Τα σχόλιά μου έχουν σκοπό να ρίξουν μια αχτίδα φωτός σε αυτά τα φιλοσοφικά αποφθέγματα, ωστόσο μερικές φορές ξεστρατίζουν και γίνονται πιο σχετικά μ' εμένα παρά με το εκάστοτε παράθεμα. Ακόμη δεν έχω βρει μια καλή δικαιολογία για αυτές τις εκτροπές.

Όταν αποφάσισα να μοιραστώ τα «Λακωνικά» μου με άλλους ανθρώπους προσπάθησα να βρω τη σειρά παρουσίας που θα τους ταίριαζε καλύτερα. Άραγε αυτή θα έπρεπε να είναι χρονολογική, με βάση τις ημερομηνίες καταγραφής;

Μου φάνηκε υπερβολικά αυθαίρετος αυτός ο τρόπος. Μήπως θα ήταν σωστό να ακολουθήσω μια εννοιολογική κατηγοριοποίηση, ομαδοποιώντας τα με επικεφαλίδες όπως «Η χαρούμενη και απολαυστική ζωή», «Η ουσιαστική και η ανούσια ζωή», «Η πνευματική ζωή», «Η ηθική και δίκαιη ζωή»; Το πρόβλημα με τη μέθοδο των κατηγοριών συνίστατο στο ότι πάρα πολλές ιδέες των φιλοσόφων υπερέβαιναν τα εννοιολογικά όρια μίας και μόνο επικεφαλίδας. Τελικά ακολούθησα την οδό της προσωπικής συνειρμικής συσχέτισης, αφήνοντας τη μια ιδέα να με οδηγεί, συχνά αλλοπρόσαλλα και παιχιδιάρικα, στην άλλη – ή, για να το θέσω διαφορετικά, αποφασίζοντας λίγο πολύ αυθαίρετα.

Ιδού, λοιπόν, τα «Λακωνικά» μου, παλιά και καινούρια, μαζί με τις σκέψεις μου, παλιές και καινούριες. Ίσως τα ερωτήματα που εγείρουν είναι πιο πολλά από τις απαντήσεις που δίνουν, αλλά –ω!– πόσο λαχταριστά είναι αυτά τα ερωτήματα.

.....
«Δεν πρέπει να επιτρέπουμε στην επιθυμία μας για αυτά που δεν έχουμε να αποβαίνει εις βάρος αυτών που έχουμε, αλλά να συλλογιζόμαστε ότι και αυτά που έχουμε κάποτε απλώς τα επιθυμούσαμε».

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ, ΕΛΛΗΝΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ
(341-270 π.Χ.), ΗΔΟΝΙΣΤΗΣ

.....

ΑΥΤΗ ΗΤΑΝ Η ΠΡΩΤΗ καταχώρισή μου στο παλιό σημειωματάριο των «Λακωνικών». Ο ηδονισμός με γοήτευσε από τη στιγμή που ανακάλυψα ότι επρόκειτο για μια φιλοσοφία με μακραίωνη παράδοση και όχι απλώς για αποκύημα του ρεμβασμού εγωκεντρικών νεαρών. Όμως, ακόμη και τότε πρέπει να συναισθανόμουν ότι ήμουν αθεράπευτα συγκρατημένος. Ήθελα να διασκεδάσω όσο περισσότερο μπορούσα, αλλά όχι να το παρακάνω. Πολύ τρομακτικό. Γι' αυτό με άγγιζαν τα λόγια του Επίκουρου: Ήταν ένας *προσεκτικός* ηδονιστής.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τον Επίκουρο ανάμεσα σε πολλούς σο-

βαρούς μελετητές. Ο συγκεκριμένος αρχαίος φιλόσοφος αποπνέει μια αίσθηση New Age που έλκει τους ανθρώπους. Οι αφορισμοί του –που ανακαλύφθηκαν στη Βιβλιοθήκη του Βατικανού χιλιετίες μετά τον θάνατό του– διαβάζονται σαν αυτοκόλλητα αυτοκινήτου γραμμένα από βουδιστή του Ζεν. Ο Επίκουρος είναι ο βασιλιάς του λακωνίζειν.

Στον παραπάνω αφορισμό ο Επίκουρος διατυπώνει δύο αλληλένδετες ιδέες: Πρώτον, η επιθυμία μας για αυτά που *δεν έχουμε* μας κάνει να εκτιμούμε λιγότερο ή και καθόλου αυτά που *έχουμε*. Δεύτερον, αν το καλοσκεφτούμε, όταν αυτά που τώρα απλώς επιθυμούμε γίνουν τελικά δικά μας, θα συνειδητοποιήσουμε ότι έχουμε κάνει μια τρύπα στο νερό – πάλι θα επιθυμούμε κάτι άλλο. Το γενικό δίδαγμα είναι: Ευχαριστηθείτε το παρόν – καλύτερα δε γίνεται.

Η εξέταση των δυνητικών εκβάσεων αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της γενικής στρατηγικής του Επίκουρου για μια ευτυχησμένη ζωή. Όχι μόνο πρέπει να εξετάσουμε ποιο είναι το όφελος του να επιθυμούμε διαρκώς κάτι περισσότερο απ' ό,τι έχουμε, αλλά επίσης πρέπει να εξετάζουμε επιμελώς ποιο είναι το όφελος *κάθε* επιθυμίας μας. Για παράδειγμα, πώς θα ένωθες *πραγματικά* αν ακολουθούσες την επιθυμία σου να ρίξεις στο κρεβάτι τη σύζυγο του γείτονά σου; Λάβε υπόψη σου τις τύψεις σου και το κρυφτούλι, με όλες τις έγνοιες που αυτό θα συνεπαγόταν. Αξίζει ακόμη τον κόπο; Ο Επίκουρος εκφράζει σε όλο του το μεγαλείο το νόημα του παλιού ρητού «Πρόσεξε τι επιθυμείς γιατί μπορεί να το αποκτήσεις».

Η παραίτηση αυτού του αρχαίου Έλληνα φιλοσόφου να μην επιδιώκουμε διαρκώς να αποκτήσουμε πράγματα που δεν έχουμε αν θέλουμε να απολαύσουμε τη ζωή μας βρίσκει απήχηση σήμερα σε πολλούς ανθρώπους – ανθρώπους που αρχίζουν να βλέπουν την άσχημη πλευρά του να πασχίζει κανείς διαρκώς για περισσότερα, είτε αντικείμενα είναι αυτά είτε επιτεύγματα. Το κύριο μειονέκτημα μιας ζωής προσανατολισμένης στην απόκτηση περισσότερων πραγμάτων που επισημαίνει εν προκειμένω ο Επίκουρος είναι ότι πάντοτε υπάρχουν ακόμη πιο πολλά για να επιθυμήσει ένας άνθρωπος αφού αποκτήσει αυτό που μόλις πρόσφατα απλώς λαχταρούσε, με αποτέλεσμα να διαιωνίζεται η ανικανοποίητη επιθυμία. *«Η ολοκαίνουρια Μαζεράτι μου τα σπάει, δε λέω, αλλά θέλω εδώ και τώρα έναν ξανθό παίδαρο δίπλα μου, στη θέση του συνοδηγού».*

Στην παγίδα της επιδίωξης να αποκτούμε όλο και περισσότερα πράγματα μας ρίχνει ύπουλα και η τάση μας να εκλαμβάνουμε την τελειοθηρία ως ιδεώδες. Είμαστε πεπεισμένοι ότι η συγκεκριμένη νοοτροπία αποτελεί σημάδι ανώτερου ήθους. Προτρέπουμε τα παιδιά μας να είναι τελειοθήρες. Όμως, η έκβαση της τελειοθηρίας είναι μια διαρκής αναζήτηση τρόπων να βελτιώσουμε τον εαυτό μας και τα δημιουργήματά μας. Μια γνωστή μου, καταξιωμένη ζωγράφος, μου είπε κάποτε ότι κάθε φορά που βλέπει έναν πίνακά της σε κάποια γκαλερί εστιάζει σε αυτό που του λείπει, σε αυτό που θα τον έκανε καλύτερο. Ο Επίκουρος έχει δίκιο: Αυτή η

νοοτροπία αποκλείει την πιθανότητα να είναι ποτέ κανείς πλήρως ικανοποιημένος.

Υπαινίσσεται ο Επίκουρος ότι το ιδανικό είναι να ζούμε χωρίς καθόλου επιθυμίες; Να είμαστε ευχαριστημένοι με αυτά που έχουμε και κάνουμε στο παρόν; Να καταπνίγουμε κάθε επιθυμία μας εν τη γενέσει της, ακόμη και τον ερωτικό πόθο και τη λιγούρα μας για κανένα κοψίδι; Είναι αυτή η μοναδική οδός για τη μέγιστη ευτυχία;

Ο Επίκουρος σίγουρα αυτό πίστευε και ανήκε σε εκείνο το σπάνιο είδος φιλοσόφου που κάνει τα λόγια του πράξη. Επέλεξε τον εργένικο βίο γιατί ήταν πεπεισμένος ότι το σεξ οδηγεί αναπόδραστα σε δυσάρεστα συναισθήματα όπως η ζήλια και η ανία. Και παρότι η δίαιτά του δεν περιοριζόταν σε ένα σπυρί ρύζι τη μέρα, όπως αυτή του Βούδα, ήταν ευχαριστημένος με ψωμί και νερό και κανένα πιάτο φακές περιστασιακά, όταν ήθελε να το γλεντήσει. Ο Επίκουρος, όπως πολλοί φιλόσοφοι, ήταν άνθρωπος των άκρων και προτιμούσε την τέλεια συμμετρία του άσπρου-μαύρου, όχι τις λεπτές διαβαθμίσεις του γκριζου, όσον αφορούσε τις επιλογές του. Αντίθετα όμως από πολλούς φιλοσόφους, έκανε πράξη την καθαρολογική φιλοσοφία του.

Ο σκύλος μου, ο Σνούκερς, είναι γεννημένος ηδονιστής, μεταξύ άλλων επειδή δε σκέφτεται το μέλλον. Δε θα αρνηθεί να φάει ένα λαχταριστό χαλασμένο κομμάτι σκουμπρί που θα ανακαλύψει στον σωρό κομποστοποίησης επειδή θα του προκαλέσει στομαχόπονο λίγες ώρες αργότερα. Τι να του

πει το «αργότερα» του Σνούκερς; Ο καημένος απλώς απολαμβάνει κάθε στιγμή χωρίς να αναλύει τη μελλοντική έκβαση. Αυτό το μικρό σκυλάκι δεν έχει την παραμικρή ιδέα περί στάθμισης επιλογών, πόσο μάλλον περί σύγκρισης των υπέρ και των κατά της καθεμίας. Εμείς οι άνθρωποι είμαστε πολύ καλύτερα εξοπλισμένοι για τέτοιες σκέψεις.

Ή μήπως όχι; Η σύγχρονη ψυχολογία εγείρει ορισμένες σοβαρές αντιρρήσεις σχετικά με την ικανότητά μας να προβλέπουμε ικανοποιητικές εκβάσεις. Στο αξιοσημείωτο βιβλίο του με τίτλο *Αναζητώντας την ευτυχία: Μαθήματα για τις πλάνες του νου* ο ψυχολόγος του Χάρβαρντ Ντάνιελ Γκίλμπερτ καταδεικνύει ότι εμείς οι άνθρωποι δεν τα πάμε καθόλου καλά στο να προβλέπουμε τι θα μας κάνει ευτυχισμένους, από το ποιον διαλέγουμε ως ερωτικό σύντροφο έως το πού ζούμε. Στις περισσότερες περιπτώσεις, λέει ο Γκίλμπερτ, έχουμε τις ίδιες πιθανότητες να βρούμε την ευτυχία είτε στρίψουμε νόμισμα είτε εξετάσουμε προσεκτικά τις επιλογές μας.

Παρ' όλα αυτά, τα διδάγματα του Επίκουρου, που θυμίζουν τη φιλοσοφία του Ζεν, ηχούν αληθινά στ' αυτιά μου, και μάλιστα περισσότερο σήμερα παρά όταν τα πρωτοδιάβασα. Γενικά φροντίζω να μη θέτω σε δεύτερη μοίρα το παρόν επιθυμώντας περισσότερα από αυτά που έχω, ωστόσο συχνά θέτω σε δεύτερη μοίρα το παρόν με το να φαντασιώνομαι μελλοντικά ενδεχόμενα. Συνειδητοποιώ τώρα ότι έχω αφιε-

ρώσει μεγάλο κομμάτι της ζωής μου σε σκέψεις για το μέλλον. Ενώ τρώω βραδινό, αρχίζω να σκέφτομαι ποιο βιβλίο θα διαβάσω ή ποια ταινία θα δω μετά το γεύμα. Εν τω μεταξύ, δε δίνω τη δέουσα προσοχή στην υπέροχη μπουκιά πουρέ που έχω στο στόμα μου.

Η αλήθεια είναι ότι οι σκέψεις για το μέλλον υπήρξαν το λαϊτμοτίφ της ζωής μου. Όταν ήμουν παιδί προσπαθούσα διαρκώς να φανταστώ πώς θα ήταν η ζωή μου όταν θα ενηλικιωνόμουν· αργότερα, τι ζωή θα έκανα όταν θα αποφοιτούσα από το πανεπιστήμιο. Αυτό συνεχίστηκε στο διηλεκές. Το αποτέλεσμα ήταν ότι αραιώσα τη ζωή μου. Όπως έγραψε ο Ραλφ Ουόλντο Έμερσον: «Όλο προετοιμαζόμαστε να ζήσουμε, αλλά ποτέ δε ζούμε».

Βασικό δόγμα πολλών από τις μεγαλύτερες θρησκείες του κόσμου αποτελεί η ιδέα ότι η ζωή στη Γη δεν είναι παρά ένα ασημαντο στάδιο στην πορεία προς την Αληθινή Ζωή, τη ζωή στο αιώνιο επέκεινα. Η αποστολή μας εδώ είναι να προετοιμαστούμε για αυτή την επουράνια ζωή, πρωτίστως να αποκτήσουμε τις απαιτούμενες προδιαγραφές για να γίνουμε δεκτοί σε αυτή. Πέραν τούτου, ο εγκόσμιος βίος μας δε σημαίνει και πολλά πράγματα. Εν προκειμένω, λοιπόν, μιλάμε για μια ζωή που συνίσταται σε μια ατέρμονα σειρά από προβολές στο μέλλον. Κάθε στιγμή του εγκόσμιου βίου μας επικεντρώνεται στην *επόμενη* ζωή.

Οι σημερινοί ιεροκήρυκες τονίζουν επανειλημμένα αυτό το σημείο στα κηρύγματά τους. Λέει ο πάστορας Ρικ Ουόρ-

ρεν στο ποιμνίό του: «Η ζωή στη Γη είναι απλώς η γενική πρόβα πριν από το επίσημο ανέβασμα του έργου. Θα περάσετε πολύ περισσότερο χρόνο στην άλλη πλευρά του θανάτου –στην αιωνιότητα– απ’ ό,τι εδώ. Η Γη είναι ο προθάλαμος, το φροντιστήριο, το δοκιμαστικό για να περάσετε στη ζωή της αιωνιότητας. Είναι η προπόνηση πριν από το παιχνίδι: ο γύρος προθέρμανσης πριν από την κούρσα. Αυτή η ζωή είναι προετοιμασία για την επόμενη».

Ο προσωπικός μου ψυχαναγκασμός με το μέλλον δεν έχει ούτε κατά προσέγγιση τις διαστάσεις αυτού που διαλαλεί ο πάστορας Ουόρρεν και ασφαλώς στερείται την προοπτική της επιβράβευσης στο Μεγάλο Επέκεινα που εκείνος υποσχεται. Και χωρίς αυτή την επιβράβευση η συνήθειά μου είναι εντελώς άσκοπη. Όμως, δε θέλω να βάλω τώρα αυτή την έγνοια στο κεφάλι μου: Το να ξοδεύω χρόνο μετανιώνοντας για οτιδήποτε αποτελεί άλλο έναν βέβαιο τρόπο για να χάνω αυτό που βρίσκεται ακριβώς μπροστά μου. Επιπλέον, δεδομένης της ηλικίας και της κοσμοθεωρίας μου, που δεν περιλαμβάνει κανέναν Άλλο Κόσμο, είμαι αρκετά βέβαιος ότι ξέρω τι μου επιφυλάσσει το μέλλον.

.....

«Η τέχνη της ζωής έγκειται στην απόλαυση των ηδονών χωρίς δεύτερη σκέψη, και οι πιο έντονες ηδονές δεν είναι διανοητικές ούτε πάντοτε ηθικές».

ΑΡΙΣΤΙΠΠΟΣ, ΕΛΛΗΝΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ
(435-356 π.Χ.), ΗΔΟΝΙΣΤΗΣ

.....

ΘΥΜΑΜΑΙ τι ένιωθα όταν κατέγραφα αυτό το απόφθεγμα. Ένιωθα ότι αντιμετώπιζα μια πρόκληση, ότι μου είχαν πετάξει το γάντι! Έμπαινε η δεκαετία του 1960, φέρνοντας ένα ήθος ριζοσπαστικής ελευθερίας, κι αισθανόμουν πως είχα μπροστά μου μια δοκιμασία. Ξαφνικά, ο προσεκτικός ηδονισμός του Επίκουρου έμοιαζε με μπλόφα δειλού. Με τη δική μου μπλόφα.

Ο αυθεντικός ηδονιστής ήταν ο Αρίστιππος, που πρέσβευε έναν ηδονισμό αχαλίνωτο. Ούτε επικούρειες λεπτομερείς αναλύσεις των ηδονών ούτε αμφιταλαντεύσεις και διανοητικές ακροβασίες του τύπου αν/τότε γύρω από τους ελλοχεύοντες κινδύνους και τις ανεπιθύμητες δυνητικές εκβάσεις των παρορμητικών πράξεων. Ούτε και παραινήσεις για προσεκτικές απολαύσεις, μήπως πληγωθεί ή στεναχω-

ρηθεί κάποιος άλλος. Και σαφώς ούτε κούνημα του δαχτύλου εν ονόματι της Αρετής.

Όχι, αυτός ο αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος μας προτρέπει να πέσουμε με τα μούτρα. Μας θέλει ηδονιστές με τη σημερινή έννοια της λέξης: ακραιφνείς ηδονοθήρες. Ηδυπαθείς! Ζωώδεις!

Άραγε ο Αρίστιππος μιλάει για το πολυτελές σπορ αυτοκίνητο *μαζί* με τον ξανθό παίδαρο στο κάθισμα του συνοδηγού; Εννοείται, αν αυτή είναι η «πιο έντονη» ηδονή σου.

Και τα όργια;

Ορμάτε, λέει ο Αρίστιππος.

Απ' ό,τι φαίνεται, η «τέχνη της ζωής» θα μπορούσε να περιλαμβάνει παρεμπιπτόντως και τον μαζοχισμό, αν κανείς συμφωνεί με τον εμπνευστή του σαδομαζοχισμού Μαρκήσιο ντε Σαντ, ο οποίος γράφει: «Πάντοτε μέσω του πόνου φτάνει κανείς στην ηδονή».

Ναι, η πρόκληση σίγουρα αρχίζει να φαίνεται τρομακτική, ωστόσο δεν μπορώ παρά να νιώθω έναν κάποιο θαυμασμό για την καθαρότητα, θα λέγαμε, του ηδονισμού του Αρίστιππου. Η φιλοσοφία του δεν έχει «αλλά»: Σκοπός της ζωής είναι η ηδονή, νέτα σκέτα. Με αναγκάζει να διερωτηθώ αν μπορεί να υπάρχει ηδονιστής κατά το ήμισυ. Κι αν υπάρχει, τι είναι αυτός ο άνθρωπος κατά το άλλο ήμισυ; Κότα;

Χρειάστηκε θάρρος εκ μέρους του Αρίστιππου ώστε να έρθει σε κάθετη ρήξη με τη διδασκαλία του καταξιωμένου μέντο-

ρά του, του Σωκράτη, ο οποίος προέκρινε τον ενάρετο και δίκαιο βίο έναντι του ακόλαστου. Φαίνεται πως επίσης χρειάστηκε και μια κάποια προστυχιά εκ μέρους του – αν όντως οι αναφορές μεταγενέστερων συγγραφέων στο κουτσομπολίστικο έργο του *Περί παλαιάς τρυφής* ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. (Πολλοί μελετητές δεν πιστεύουν ότι το έγραψε ο Αρίστιππος.) Σε αυτό το ιστορικό βιβλίο με άρωμα ταμπλόιντ ο Αρίστιππος βγάζει περιχαρής στη φόρα τις τρελίτσες του Πλάτωνα με νεαρούς εραστές. Από ορισμένες απόψεις, οι τρελίτσες του Πλάτωνα δε φαίνεται να ταιριάζουν με τη συμπεριφορά ενός ενάρετου και δίκαιου Αθηναίου. Όμως, φυσικά, οι ηθικές νόρμες έχουν τον τρόπο τους να αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου – όπως ακριβώς και οι φιλοσοφίες της ζωής.

Ο Αρίστιππος μας οδηγεί στην αναζήτηση των ηδονών της ζωής ανατρέποντας τη βασική αρχή του ηδονισμού του Επίκουρου. Ο Επίκουρος θέλει να χαλιναγωγούμε τις επιθυμίες και τις φιλοδοξίες μας, έτσι ώστε να αποκομίζουμε τη μέγιστη ευχαρίστηση από αυτό που βρίσκεται ακριβώς μπροστά μας, ενώ ο Αρίστιππος μας προτρέπει να διαμορφώνουμε δραστικά αυτό που βρίσκεται μπροστά μας, προκειμένου να μεγιστοποιούμε την ευχαρίστησή μας. Είμαστε οι αρχιτέκτονες του παλατιού των ηδονών μας.

Αν κρίνουμε από τον βίο του ίδιου του Αρίστιππου, ένας τρόπος να διαμορφώνει αυτό που βρισκόταν μπροστά του ήταν τα ταξίδια – από τη γενέτειρά του, την Κυρήνη (στην

αρχαία Λιβύη), στην Αθήνα, στη Ρόδο και πάλι στην Κυρήνη. Στην εποχή του αυτό ισοδυναμούσε με κρουαζιέρα ανά τον κόσμο. Όταν, ας πούμε, αισθανόταν πως είχε βαρεθεί τη θέα από την τάρατσα του στην Αθήνα ή την αγκαλιά της αγαπημένης του Αθηναίας εταίρας, της σαγηνευτικής Λαΐδας, έφτιαχνε τις βαλίτσες του.

Ένας άλλος τρόπος με τον οποίο ο Αρίστιππος επενέβαινε δραστικά στο άμεσο περιβάλλον του ήταν τα ψώνια. Ο άνθρωπος προφανώς λάτρευε τη χλιδή. Ήταν ένας από τους πρώτους θιασώτες του ηδονισμού που πρεσβεύει ότι «κερδίζει όποιος κατέχει τα πιο πολλά παιχνίδια όταν πεθάνει». Τους απαιτούμενους πόρους που θα του επέτρεπαν να ενδίδει στις επιθυμίες του τους εξασφάλιζε από τα δίδακτρα που χρέωνε στους μαθητές του, μια πρακτική που απεχθάνονταν τόσο ο Σωκράτης όσο και ο Πλάτωνας, δύο από τους πρώτους υπέρμαχους της ελεύθερης πρόσβασης στη γνώση. Και ο Επίκουρος θα αποδοκίμαζε σφόδρα την πρακτική του Αρίστιππου, με βάση την αρχή του ότι το να πασχίζει κανείς για να αποκτήσει οτιδήποτε, μα οτιδήποτε, ακόμη κι αν πρόκειται απλώς για παιχνίδια, οδηγεί νομοτελειακά στην απώλεια της δυνατότητας να ζήσει μια ζωή απαλλαγμένη από το άγχος. Και, κατά τη γνώμη του Επίκουρου, μόνο μια ζωή απαλλαγμένη από το άγχος είναι αληθινά ευτυχισμένη.

Στα τέλη της τρίτης δεκαετίας της ζωής μου, όταν ζούσα στην Ύδρα, έγινα μάρτυρας ενός ακόμη άγχους που μπορεί να προκαλέσει ο ηδονισμός του Αρίστιππου, στο πλαίσιο

του οποίου επιτρέπονται τα πάντα. Εκείνη την περίοδο έκανα συχνά παρέα με έναν άλλο εκπατρισμένο, τον Χαμπίμπ, πλούσιο Ιρανό που είχε μεγαλώσει στο Παρίσι. Ο Χαμπίμπ ήταν αυτό που λέμε *fiis à papa* – καπριτσιόζος νέος που αποτελεί τέτοια ντροπή για τον πλούσιο πατέρα του, ώστε ο τελευταίος τού παρέχει ένα σεβαστό χρηματικό ποσό απλώς και μόνο για να του αδειάσει τη γωνιά. Ο Χαμπίμπ διέθετε τον χρόνο και το χρήμα, για να μην αναφέρω την εμφάνιση, για να κάνει λίγο πολύ ό,τι ήθελε. Επιπλέον, δε νοιαζόταν ούτε στο ελάχιστο για τις συμβατικές νόρμες αποδεκτής συμπεριφοράς. Κοντολογίς, είχε τη δυνατότητα να απολαύσει την κατά Αρίστιππο τέλεια ζωή.

Όμως, ο Χαμπίμπ πελάγωνε με την πληθώρα των επιλογών του. Γιατί να περάσω το βράδυ με τη Σοφία, από τη στιγμή που το βράδυ με την Κατρίνα θα μπορούσε να αποδειχτεί ακόμη πιο καταπληκτικό; Γιατί να καπνίσω όπιο, από τη στιγμή που θα μπορούσε να αποδειχτεί πιο διασκεδαστικό ένα μεθύσι με ούζο; Ή μήπως να τα έκανα και τα δύο; Κάθε τόσο τον έβρισκα στην αυλή της ταβέρνας του Λούλου, παραλυμένο από τα διλήμματα. Συχνά μου ερχόταν να βάλω τα γέλια με τη θολούρα που του προκαλούσαν τα πλούτη, αλλά για τον Χαμπίμπ δεν ήταν καθόλου αστείο. Ο ηδονισμός τού προκαλούσε άγχος.

Πάντως, πιστεύω ότι ο κατηγορηματικός, χωρίς πολλά πολλά, ηδονισμός του Αρίστιππου έχει σίγουρα κάτι αναζωογο-

νητικό. Κι αυτό, μεταξύ άλλων, γιατί δεν είναι τόσο εγκεφαλικός όσο οι ηδονισμοί άλλων φιλοσόφων, και μάλιστα για έναν καλό λόγο: Ο Αρίστιππος ήταν πεπεισμένος ότι οι διανοητικές ηδονές υπολείπονται κατά πολύ των αισθησιακών.

Ο σκύλος μου, ο Σνούκερς, θα συμφωνούσε με τον Αρίστιππο – αν βέβαια ο Σνούκερς ήξερε τι θα πει συμφωνία. Σε αυτό το σημείο, ωστόσο, έγκειται η δική μου διαφωνία με τον Αρίστιππο: Απλώς δε μου πάει να βλέπω τον εαυτό μου ως ζώο που δεν έχει παρά ζωώδεις επιθυμίες. Μη με παρεξηγήσετε: Αγαπώ και θαυμάζω τα ζώα, ειδικά τον Σνούκερς, όμως δεν μπορώ να αρνηθώ την ανθρώπινη συνείδησή μου. Μάλλον χρειάστηκε ο Αρίστιππος για να παραδεχτώ στον εαυτό μου πόσο πολύ ανθρωποκεντρικός είμαι.

Είναι, λοιπόν, η αταλάντευτη προσήλωσή μου στην ταυτότητά μου ως ανθρώπου ο μοναδικός λόγος που δεν ενέδωσα ποτέ στο να συμμετάσχω σε όργιο, όσο ελκυστικό κι αν ήταν κάτι τέτοιο ως φαντασίωση; Και είναι αυτός ο λόγος που δεν επιδίωξα ποτέ να αποκτήσω μια ντουλάπα γεμάτη σπορ σακάκια Armani;

Πρέπει να ομολογήσω ότι, όσο και να είχα προσπαθήσει, δε θα είχα καταφέρει ποτέ να απαλλαγώ από τα βαθιά ριζωμένα άγχη μου – άγχη πολύ διαφορετικά από αυτά του Χαμπίμπ, αλλά εξίσου ανασταλτικά. Για παράδειγμα, ανησυχώ μήπως σε περίπτωση που συμμετείχα σε ένα όργιο θα δυσκολευόμουν να αναπνεύσω κάτω από όλα αυτά τα φρενιασμένα γυμνά κορμιά. Κι έπειτα είναι η χρόνια τεμπελιά μου. Να

ζω με το άγχος να ξυπνήσω πριν από τα χαράματα για να κλείσω μεγάλες δουλειές στο χρηματιστήριο του Τόκιο; Αυτοί οι φόβοι αποτέλεσαν αναμφίβολα τους πιο ουσιαστικούς λόγους για τους οποίους απείχα από όργια και από το να δουλεύω σαν σκυλί με σκοπό το μέγιστο οικονομικό κέρδος. Δε συνιστούν ακριβώς φιλοσοφική θέση, αλλά αυτούς έχω.